

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МЕЛЕЩЕНКО Тетяна Володимирівна

УДК 94(437)(092)"196/199"(043.3)

**ВАЦЛАВ ГАВЕЛ І ЙОГО РОЛЬ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ
ПРОЦЕСАХ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ**

07.00.02 – всесвітня історія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Ладиченко Тетяна В'ячеславівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри методики викладання
історії та суспільно-політичних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян;

кандидат історичних наук, доцент
Неприцький Олександр Анатолійович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Захист дисертації відбудеться «25» жовтня 2010 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «__22__» вересня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі творення незалежної, правової, демократичної держави та інтеграції України до європейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема становлення громадянського суспільства. Розвиток громадянського суспільства потребує наявності національно свідомої політичної, наукової та культурної еліти. Тривале тоталітарне минуле України залишило по собі комплекси меншовартості, відсутності в політичній еліті національної самосвідомості та патріотизму. Наразі існує потреба у формуванні власне української еліти, яка б своєю діяльністю забезпечила політичне, національно-культурне відродження і становлення громадянського суспільства в посттоталітарній Україні.

Допомогти у формуванні національної української еліти може осмислення історії діяльності політичних лідерів революційних рухів країн Східної і Центральної Європи. На особливу увагу заслуговує постать лідера Празької весни, чеського дисидента Вацлава Гавела, який є відомим політиком не лише своєї країни, а й європейської і світової спільноти. Гавел – це інтелектуал, провідник «неполітичної політики», який сприяв ліквідації комуністичного режиму та демократичній трансформації суспільства. Однею з найбільших його заслуг є формування правової держави та громадянського суспільства в Чехословаччині. Звернення до суспільно-політичної діяльності Вацлава Гавела, його участі у становленні сучасної демократичної Чеської Республіки надзвичайно актуальне, оскільки глибокий аналіз політичного портрету його особистості допоможе українській політичній еліті у здійсненні виваженої державної політики щодо побудови політичної системи з урахуванням інтересів всіх її суб'єктів.

Врахування досвіду формування правової держави у Чехословаччині та становлення громадянського суспільства стане цінним для нашої держави, допоможе уникнути помилок у розбудові громадянського суспільства і формуванні національної політичної еліти.

Актуальність дослідження обраної теми обумовлена також тим, що у вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження державотворчої і суспільно-політичної діяльності Вацлава Гавела, а також і аналіз концепції громадянського суспільства Гавела та недостатньо висвітлено його роль у розпаді Чехословацької Федеративної Республіки. Висвітлення цих проблем дасть змогу доповнити історичну науку новими фактами і ввести в обіг нові маловідомі матеріали джерельної бази, глибше розкрити суспільно-політичне життя Чехословацької держави в другій половині ХХ ст. та виважено оцінити роль досліджуваної особистості у державному житті та на міжнародній арені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри всесвітньої історії Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова «Країни Центральної і Південно-Східної Європи в період постсоціалістичної трансформації». Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова протокол № 7 від 23 лютого 2006 року.

Мета дисертації полягає у комплексному дослідженні та аналізі життєвого і суспільно-політичного шляху Вацлава Гавела та визначенні його ролі у державотворчих процесах і становленні громадянського суспільства у Чехословаччині. Для досягнення мети були порушені такі наукові **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- розкрити основні фактори, що вплинули на становлення особистості Вацлава Гавела як політичного діяча;
- охарактеризувати участь Гавела у подіях «празької весни», «Хартії–77» та «оксамитової революції» у Чехословаччині;
- дослідити роль Вацлава Гавела у демократизації державотворчих процесів у Чехословацькій Федеративній Республіці (1990–1993 рр.);
- розглянути «організоване суспільство» як модель переходу від тоталітаризму до демократії у Чехословаччині за керівництва В. Гавела;
- висвітлити процес мирного розділення Чехословацької Федеративної Республіки як результат демократичних реформ та визначити позицію В. Гавела у цих подіях;
- проаналізувати концепцію громадянського суспільства Вацлава Гавела та розкрити його роль у процесі консолідації громадянського суспільства у Чехословаччині.

Об'єктом дисертаційного дослідження є особистість Вацлава Гавела, визначного політичного діяча, президента Чехословаччини другої половини ХХ ст.

Предмет дослідження – процес становлення Вацлава Гавела як політичного діяча, його роль у демократизації державотворчих процесів у Чехословаччині та становленні громадянського суспільства в країні.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із середини 60-х років ХХ ст. до 1993 р. Нижня межа зумовлена початком активної суспільної діяльності Вацлава Гавела, а верхня визначається припиненням існування Чехословаччини як єдиної держави.

Методологічна основа дослідження. Дисертація є історико-біографічним дослідженням, виконану ним **на принципах** науковості, об'єктивності, багатфакторності і всебічності, що дозволило ґрунтовно проаналізувати громадсько-політичну діяльність Вацлава Гавела, розкрити його роль у державотворчих процесах Чехословаччини.

При написанні дисертації, враховуючи характер теми та мету, використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та конкретно-пошуковий, що дозволило комплексно здійснити реконструкцію політичного портрету Вацлава Гавела, а також спеціально-історичні **методи**: історико-аналітичний, за допомогою якого вивчається та дається

оцінка програмних документів антитоталітарних поглядів, теоретичної та літературної спадщини особистості Вацлава Гавела; історико-порівняльний метод дає змогу розкрити тенденції змін у Чехословацькій державі і суспільстві та їх наслідки; предметно-хронологічний використовується для характеристики основних напрямів, форм і методів діяльності історичної персоналії Вацлава Гавела; персоналізації, що дає змогу визначити персональний внесок політика у демократизацію Чехословацької держави, розкрити його роль у становленні громадянського суспільства.

Під час написання дисертації застосовано міждисциплінарний підхід, який полягає у використанні, окрім категоріального апарату історичної науки, термінології політології та суспільствознавства, що дає змогу більш ґрунтовно розкрити зміст основних положень дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історичній науці зроблено спробу комплексно розглянути історичну постать відомого чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела на основі фундаментальної джерельної бази за рахунок введення в обіг нових архівних джерел, документів та літератури; визначено основні чинники, що вплинули на формування його світогляду та політичних поглядів; досліджено внесок Гавела у подіях «празької весни», «Хартії-77» та «оксамитової революції» у Чехословаччині; з'ясовано роль Гавела у демократизації державотворчих процесів у Чехословаччині; розглянуто «організоване суспільство» як модель переходу Чехословаччини від тоталітаризму до демократії; встановлено позицію Гавела у процесі мирного розділення Чехословацької Федеративної, встановлено його внесок у побудову правової держави. Також вперше у вітчизняній науці проаналізована концепція громадянського суспільства Вацлава Гавела та її втілення у життя.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що здобутий її фактичний і теоретичний матеріал, основні наукові положення, оцінки та аналітичні висновки можуть бути використані у розробці лекційних і спеціальних курсів з історії слов'янських народів, політології та сучасного суспільствознавства, при підготовці узагальнюючих праць, а також для подальшої розробки проблем, що стосуються державотворчої діяльності у Чехословаччині. Матеріали дисертації будуть корисними у процесі розбудови громадянського суспільства в Україні.

Особистий внесок здобувача. Теоретичні висновки та результати праці отримані на підставі особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час наукових конференцій: на VI Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Чернівці, 2007), V міжнародній науковій конференції «Розвиток демократії і демократична освіта в Україні» (Київ, 2007), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін» (Ніжин, 2008), Міжнародній конференції «Міжкультурний діалог у сучасній освіті»

(Київ, 2008), VI міжнародній науковій конференції «Розвиток демократії і демократична освіта в Україні» (Київ, 2009), міжнародній науково-практичній конференції «Формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності засобами громадянської освіти» (Київ, 2009), а також на засіданнях кафедри всесвітньої історії Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Теоретичні узагальнення і результати дослідження знайшли своє відображення у семи одноосібних наукових статтях, з них п'ять – у фахових виданнях. Загальний обсяг особистого внеску – 4 друкованих аркуші.

Структура дисертації зумовлена змістом проблеми, метою, завданнями і характером дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить – 211 сторінок, із них 182 – основний текст. Список використаних джерел та літератури включає 373 найменування і поданий на 29 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано вибір теми, актуальність, визначено предмет та об'єкт, хронологічні межі, мету, завдання і методологічну базу дослідження, вказані наукова новизна, практичне значення дисертації та апробація одержаних результатів.

У *першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження»* аналізується стан наукової розробки проблеми, дається характеристика Використаних джерел.

Історіографія проблеми. Зацікавлення особистістю Вацлава Гавела, визначного чеського суспільно-політичного діяча, президента і дисидента у сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії виникло ще у 60–70-х роках ХХ ст. у зв'язку із його активною діяльністю на політичній арені.

Основу історіографії дисертаційного дослідження становлять праці радянських, зарубіжних, зокрема чеських та вітчизняних науковців. Здійснене науково-аналітичне дослідження вказує на відсутність спеціальних історичних праць, присвячених аналізу ролі Вацлава Гавела у державотворчих процесах Чехословаччини. Водночас окремі аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення в історіографії.

Одним із напрямів досліджень теми дисертації є історичні праці радянського часу, які слід розглядати з точки зору критичного аналізу, оскільки радянська історіографія слугувала великодержавницькій ідеології і не спроможна була дати об'єктивну оцінку суспільно-політичного розвитку Чехословаччини. Тогочасні офіційні історики оцінюють політичних діячів та висвітлюють суспільно-політичні події, що відбувалися в Чехословаччині суто з позицій соціалістичної догматики. У працях радянських дослідників увага акцентується в основному на викритті «антисоціалістичних і антирадянських сил» періоду «суспільно-політичної кризи 1968–1969 рр.».

висвітлюється процес «будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в ЧССР». Події «празької весни» розкрито з класових і партійних позицій, а процеси двох наступних десятиліть позбавляються неупереджених оцінок¹.

Суспільно-політичні процеси Чехословаччини є предметом дослідження чеських та словацьких істориків. Такі представники офіційної чехословацької історіографії 60–80-х років як В. Крал, В. Плевза, Я. Матейчек² висвітлювали питання суспільно-політичного життя Чехословаччини напередодні, під час та після «празької весни» з марксистсько-ленінських позицій. Позитивним у працях цих авторів є цінний фактичний матеріал, який окреслює основні історичні події, що відбувалися у зазначений період у Чехословаччині. Протилежну оцінку подій давала чехословацька емігрантська історіографія, представлена мемуарно-аналітичними фаховими розвідками І. Валенти, О. Шіка, З. Млинаржа³. Опозицію 1969–1972 рр. та внутрішньо-політичну ситуацію у «нормалізованій» Чехословаччині досліджували П. Тігрід, І. Пелікан, В. Кусін⁴.

Особлива роль у вивченні дисидентського правозахисного руху належить чеському історика В. Пречану⁵. Його публікації заклали алгоритм концептуального нового підходу чеської історіографії до історії країни періоду «нормалізації». Дослідник у своїх статтях аналізує події 1968 р., перебіг вторгнення у Чехословаччину військ Організації Варшавського договору і

---

¹ Гринчак І. Чехословакия в социалистическом содружестве / И. Гринчак, А. Кириченко. – Киев: б/и, 1984. – С. 153; Майоров А.М. Вторжение. Чехословакия, 1968. Свидетельства командарма / Александр Михайлович Майоров. – М.: Права человека, 1998. – 350 с.; Panou П. Чехословакия: путь к социализму / Павел Рапош. – М., 1988. – 182 с.

² Kral V. Historický mezníky ve vývoji Československa / Vaclav Kral. – Praha: Orbis, 1978. – 319 s. Plevza V. Socialistické prameny Československa. – Praha, 1983. – Str. 198–200. Matejček J. Politická система socialismu a kritika pravého revizionismu v ČSSR / Ян Матейчек; [пер. с чеш.]. – М.: Прогресс, 1980. – 320 с.

³ Валента И. Советское вторжение в Чехословакию 1968 [пер. с англ.] / Иржи Валента. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.; Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность / Ота Шик. – М., 1991. – 392 с. Mlynář Z. Ideologické a Politické Richtungen innerhalb der Bürgerrechtsbewegung in der heutigen Tschechoslowakei. Sonderveröffentlichung des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien / Zdeněk Mlynář. – Köln, 1978. – S. 47–50.

⁴ Tigrid P. Kvadratura kruhu: dokumenty a poznámky k Československé krizi, 1968–1970 / Pavel Tigrid. – Pariz: Svidectví, 1970. – 200 s.; Pelikan J. Socialist Opposition in Eastern Europe / Jan Pelikan – London: Allison & Busby, 1976. – 222 s.; Kusin V.V. From Dubček to Charter 77: A study of «Normalization» in Czechoslovakia 1968–1978 / Valek Kusin – Edinburgh: Q Press, – 1978. – 353 p.

⁵ Preuan V. V kradeném iase. Vyběr ze studii, zlánku a zvah z let 1973–1993 / V Preuan. – Brno: Doplněk, 1994. – 620 s.

демонструє реакцію громадян на інтервенцію іноземних військ. В. Пречан наводить ставлення опозиційних сил та їх лідерів до зазначених подій, серед яких аналізуються погляди Вацлава Гавела.

Вивченню опозиційних рухів у Чехословаччині присвячені праці П. Пітгарта, В. Белоградського, М. Отагала⁶. На сторінках суспільно-політичних часописів ці дослідники розгорнули дискусію про роль та місце дисидентського руху у процесах демократизації чехословацького суспільства.

Новий етап вивчення політичної історії Чехословаччини почався після «оксамитової революції». У працях Й. Маняка, Я. Цугри, І. Пернеса⁷ об'єктивно висвітлено суспільно-політичні події 60–80-х років, розкрито причини та передумови анти тоталітарних рухів, механізм політичних репресій, висвітлено період «нормалізації», що дозволяє сформуванню уявлення про основні риси тогочасного політичного режиму.

Процес активізації суспільно-політичного життя в Чехословаччині напередодні листопада 1989 р. та причини “оксамитової революції” аналізували І. Можни, О. Тума, Я. Шімулчік⁸.

Проблеми становлення і діяльності анти тоталітарної опозиції у Чехословаччині наприкінці 80-х років стали предметом дослідження західних історіографів. Серед науковців, які займалися цією тематикою на особливу увагу заслуговують П. Міллард, Й. Бугайські, М. Поллак, Г. Скіллінг⁹, у працях яких висвітлюють діяльність опозиції, діяльність руху опору проти тоталітарного режиму, причини утворення «Хартії-77», її діяльність та значення у суспільно-політичному житті Чехословаччини.

---

⁶ *Otahal M. Normalizace 1969-1989. Prizpevek ke stavu badani / Michal Otahal. – Praha: USD AVIR, – 2002. – 105 s. Otahal M. Opozice, moc, spolecnost 1969–1989. Ršnsprvek k dejnbn «normalizace» / Michal Otahal. – Praha: Maxdorf, 1994. – 123 s.*

⁷ *Manak J. iistky v Komunisticke strane Czeskoslovenska v letech 1969–1970 / Josef Manak. – Praha: Ustav pro soudobe dějiny AVIR, 1997. – 127 s.; Pernes J. Od demokratickeho socialismu k demokracii. Nekomunisticka socialisticka opozice v Brne v letech 1968-1972 / Jišn Pernes – Brno: Barister & Principal, 1999. – 218 s.; Cuhra J. Trestni represe rezimu v letech 1969-1972 / Josef Cuhra. – Praha: USD AVIR, 1997. – 154 s.*

⁸ *Mozny I. Prou tak snadno. Nektere rodinne dovody sametove revoluce / Jišn Mozny – Praha: Sociologicke nakladatelstvi, 1991. – 81 s.; Tuma O. Zitra zase tady! Protirezimni demonstrace v predlistopadove Praze jako politicke a socialni fenomen / O. Tuma, 2000. – Praha:Maxdorf, 1994. – 84 s.; Chimulcik J. Czas svitania. Svietkova manifestacia – 25 marec 1988 / J. Chimulcik. – Preshov: Vydavatel'svo M. Vanka, 1998. – 275 s.*

⁹ *Millard P. Prager Winter: Menner und Mechte hinter der Charta 77 / Piter Millard. – Wien: Neue Herold-Verlag, 1977. – 94 s.; Skilling H.G. Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia / H. Skilling – London: George Allen & Unwin, 1981. – 363 p.; Bugajski J. East European Fault Lines: Dissent, Opposition and Social Activism // Bugajski J., Pollack M. San Francisco-London: Westview Press, 1989. – 333 p.*

Історії Чехословаччини присвячено працю Дж. Ротшильда та Н. Уїнфілда «Повернення до різноманітності»¹⁰, в якій розкриваються особливості режиму Густава Гусака, аналізується соціально-економічна ситуація та доводиться пасивність громадян щодо участі у політичному житті, що стало наслідком подій «празької весни». У цьому дослідженні значна увага приділяється діяльності Вацлава Гавела, окреслюються умови формування його політичних поглядів та громадянської позиції. Дослідники поділяють точку зору, що саме Вацлав Гавел зайняв керівну позицію в опозиційному русі та відіграв ключову роль у створенні Громадянського Форуму. Крім того, проаналізовано діяльність Гавела на посту президента Чеської Республіки та його роль у створенні незалежної Словацької держави.

На особливу увагу заслуговує монографія В. Тисменяну «Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела»¹¹, де автор дає оцінку подіям «празької весни». Він протиставляє Вацлава Гавела реформаторам-комуністам і висловлює думку про його прагнення до кардинальних перетворень і руйнації існуючої комуністичної суспільно-політичної системи. Дослідник детально розкриває та аналізує хід революційних подій 1989 р. та участь у них Вацлава Гавела.

Аналізу суспільно-політичних процесів у Чехословаччині та ролі в них Гавела присвячено також наукові доробки російських істориків Н. Коровиціної, Ю. Новопашина, Є. Задорожнюк, А. Субботіна, В. Марьїної, Ю. Щербакова та ін.¹²

---

¹⁰ *Ротшильд Дж.* Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Дж. Ротшильд, Н. Уїнфілд [пер. з англ. В.Т. Лапицького, С.М. Рябчик]. – К.: Мегатайп, 2004. – 384 с.

¹¹ Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / Володимир Тисменяну. – К.: «Мегатайп», 2003. – 320 с.

¹² *Коровицина Н.В.* Самая «бархатная революция»: «чешский человек» на фоне общественных перемен / Н. В. Коровицина // Славяноведение. – 2000. – № 3. – С. 16 – 26; *Новопашин Ю.С.* От тоталитаризма к демократии: неоднозначность итогов / Ю. С. Новопашина // Славяноведение. – 1994. – № 6. – С. 3–36; *Задорожнюк Е.* Революции 1989 г. и процессы становления новой региональной идентичности Центральной Европы (по архивным материалам) / Е. Задорожнюк // Международный исторический журнал. – 2000. – № 7 // http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution; *Субботин А.* Строительство единой Европы как импульс к падению коммунистических режимов / А. Субботин – 2000. – № 7. http://history.machaon.ru/all/number_07/anonsvak/revolution_print/index.html; *Марьина В.* Чехословацкая, чешская и словацкая историография до и после «бархатной революции» 1989 г. / В. Марьина // Новая и новейшая история. – 2002. – № 1. – С. 56 – 79; *Щербакова Ю.* Политические задачи на «вычитание» и их решение / Ю. Щербакова // Восточная Европа на новом пути: Хроника событий, документы, комментарии. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 169 – 189.

Окремі питання досліджуваної нами теми частково висвітлені у публікаціях українських дослідників Р. Постолювського, С. Віднянського, С. Мотрук, В. Приходька, О. Зарицького, А. Слесаренка, Л. Новак–Каляєвої, Ю. Юрійчука¹³. У працях цих авторів відображено суспільно-політичну ситуацію, що панувала в Чехословаччині, показано умови, за яких опозиційні сили вели боротьбу за демократизацію країни.

Спробу створити політичний портрет Вацлава Гавела робить О. Зарицький¹⁴, який у своїй фаховій розвідці розкриває умови становлення особистості політика, формування його світоглядних переконань. Висвітлюється його участь у «паралельному мистецтві», характерною ознакою якого стало звільнення від ідеологічних догм, відхід від соціалістичних канонів. Цінним також є аналіз діяльності Гавела у період революції 1989 р., Показана роль політика у тому, що вона зберегла мирний характер. Особлива увага приділяється внутрішньо- та зовнішньополітичній діяльності Гавела на посту президента.

Серед праць вітчизняних дослідників слід виділити працю В. Приходька «Нижня революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни»¹⁵, де автор робить спробу проаналізувати причини виникнення «ніжної революції» у Чехословаччині, її хід, рушійні сили і наслідки для внутрішнього розвитку країни, з'ясовує обставини розпаду Чехословаччини на дві окремі держави, характеризує діяльність Громадянського Форуму та його лідера. В. Приходько акцентує увагу на революційних здобутках демократичного уряду, демократизації суспільно-політичного життя, становленні основ громадянського суспільства. Вацлаву Гавелу в цих процесах автор відводить ключову роль, називаючи його голосом демократії у Чехословаччині, реформатором і мудрим прогресивним політиком.

---

¹³ Віднянський С. В. Початок краху прорадянських тоталітарно-комуністичних режимів / С. В. Віднянський // Пам'ять століть. – 2007. – № 1. – С. 116–128; Постолювський Р. М. Проблема чехословацької демократії та її традицій в чеській, словацькій та зарубіжній історіографії // Слов'янський вісник. – Рівне. – 1998. – Вип. 1. – С. 22–37; Мотрук С. М. З історії дисидентського руху в Чехословаччині (70-ті – середина 80-х рр.) / С. М. Мотрук // Питання нової і новітньої історії. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1996. – С. 66–75; Юрійчук Ю. Події 1989 року в Чехословаччині: Причини та рушійні сили / Ю. Юрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 73–74: Історія. зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 190–199.

¹⁴ Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет / О. М. Зарицький. – К.: Сатсанга, 2001. – 132 с.

¹⁵ Приходько В. О. «Нижня революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни / В. О. Приходько. Національний ін-т стратегічних досліджень України. Закарпатський філіал. – Ужгород, 1999. – 95 с.

Політичний портрет чеського лідера змальований у працях І. Магели, Н. Маслової та П. Салілей¹⁶, в яких науковці детально аналізують біографію Вацлава Гавела та вплив оточення на формування його світогляду.

Проблеми трансформаційних процесів у ЧСР та ЧСФР вивчалися і українськими дослідниками. Хід державно-правових реформ у ЧСФР, перші ознаки її розпаду та процеси поділу федерації висвітлив В. Лемак. Проблеми постсоціалістичного чехословацького суспільства досліджували І. Вовканич та І. Сюсько¹⁷.

Різні аспекти суспільно-політичного життя В. Гавела висвітлено в статтях науковців І. Мельниченка, М. Ніколаєва, А. Стахова та ін.¹⁸, які обґрунтували умови становлення особистості чехословацького лідера, прагнули розкрити його світогляд та мотивацію діяльності.

Здійснивши аналіз історіографічних досліджень, що стосуються проблем чехословацької історії періоду панування тоталітаризму, можна дійти висновків, що проблеми «оксамитової революції» 1989 р. у чехословацькій історії, її наслідків, утворення окремих національних держав – Чехії та Словаччини, та їх суспільно-політичного і національного розвитку достатньо розроблені. Однак, що стосується ролі і місця Вацлава Гавела в цих процесах, то слід зазначити, що в сучасній українській історіографії дослідженню цієї проблематики приділяється обмаль уваги.

Отже, незважаючи на те, що з тематики дослідження існує невелика кількість статей, які висвітлюють окремі аспекти діяльності Вацлава Гавела, в українській історіографії бракує комплексних досліджень з питань його ролі у державотворенні Чехословаччини. Аналіз літератури вказує на те, що подальше вивчення політичних поглядів та громадянської позиції Вацлава Гавела є необхідним.

---

¹⁶ *Магела І.* Видатні постаті європейської історії / І. Магела. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2005. – 164 с. Политические портреты / Сост. Маслово. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 208 с. *Салілей П.* Блискуча двадцятка: визначні президенти ХХ ст. // Президент. – 2000. – № 1. – С. 64–67.

¹⁷ *Лемак В.В.* Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / В. В. Лемак. – Ужгор. нац. ун-т; [під. ред. Н.Р. Нижник]. – Ужгород, 2002. – 246 с.; *Вовканич І.І.* Чехословаччина в 1945–1948 роках: Нарис історії перехідного періоду / І. І. Вовканич – Ужгород, 2000. – 350 с.; *Передрій О., Сюсько І.* Розлучення по чехословацьки / О. Передрій, І. Сюсько // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 55–59.

¹⁸ *Мельниченко І.* Вацлав Гавел: Листи із задзеркала / І. Мельниченко // Сучасність. – 2002. – № 5. – С.106 – 124; *Николаева Н.* О парадоксах судьбы Вацлава Гавела / О. Н. Николаева // Литературное обозрение. – 1990. – № 10. – С. 32–34; *Стахов А.* Бархатный президент / А. Стахов // Итоги. – 1998. – № 4. – С. 40–45.

Основою *джерельної бази* стали архівні матеріали та опубліковані документи. У дослідженні були використані матеріали Ф. В7, Ф. В8, Ф. СLE, Ф. В80 Центрального державного архіву Чеської Республіки, які дають змогу об'єктивно висвітлити участь Гавела у подіях «Хартії-77» та «оксамитової революції», розкрити його ідеї стосовно державного устрою Чехословаччини.

У ході нашого дослідження були опрацьовані опубліковані документи «Хартії-77» та збірки документів «До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців», «Десять пражських днів»¹⁹, присвячені подіям «оксамитової революції» у період з 17 до 27 листопада. Опубліковані збірники документів дозволили детально прослідкувати розвиток та становлення правової держави та громадянського суспільства у Чехословаччині.

До важливих джерел інформації слід віднести матеріали XVII та XVIII з'їздів КПЧ, у яких аналізується діяльність комуністичної партії Чехословаччини, соціально-економічне становище у країні після подій «пражської весни» 1968 р. та подій «ніжної революції» 1989 р.

Окреме джерело інформації про діяльність Вацлава Гавела становлять мемуари колишніх партійних керівників та лідерів чеської революції, з-поміж яких слід виділити мемуари лідера чеських комуністів О. Дубчека²⁰. У своїх мемуарах О. Дубчек дає власні оцінки історичних подій, свідком та учасником яких йому довелося стати. З його свідчень ми дізнаємося про суспільно-політичну ситуацію у країні та умови за яких змушений був діяти Вацлав Гавел, що дає змогу оцінити його внесок у подолання комуністичних реалій та у розвиток демократичних тенденцій.

Одним з найважливіших історичних джерел є публіцистична спадщина Вацлава Гавела²¹, де він розглядає проблеми державотворення, наголошує на гуманізації державних відносин. З його доробку зрозумілим стає те, що найвище за все у політиці він визначає пріоритет правди і моралі. Він розкриває свої погляди на суспільно-політичний устрій держави та на громадянське суспільство, яке він вважає невід'ємною складовою справжнього демократичного ладу.

Органічною частиною джерел є періодичні видання. Автором проаналізовано періодичні видання СРСР та ЧССР (Правда, Известия, Руде право, Правда (Братислава)), чехословацька суспільно-політична преса: «Лідове новини», *Literární listy*, а також українські газети та журнали: *Ехо планети*,

---

¹⁹ *До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців.* – К.: Радянська Україна, 1968. – 174 с. *Deset prazskych dnu, 1–27, listopad 1989. Dokumentace* / Ed. M. Otahal, Z. Sladek. – Praha: Academia, 1990. – 672 s.

²⁰ *Dubcek A. Od totality k demokracii. Prejavu, ilanky a rozhovory, vöber 1963–1992* / A. Dubiek – Bratislava, 2002. – S. 271.

²¹ Гавел В. *Сила бессильных* / В. Гавел; [пер. с чеш. И. Шабловской, Л. Вихревой]. – М.: Полифакт, 1991. – 128 с.; *Гавел В. Заочный допрос* / В. Гавел. – М., 1991. – 214 с.

Эвропа + Америка, Політика і час, Новое время, Нова політика, Полис, Голос України, Компас, Слов'янський вісник та ін. Матеріали, опубліковані в пресі, дали змогу уявити загальну ситуацію в країні, роль і місце в ній демократичних політичних сил, їх становище в елітарному розшируванні суспільства.

Унікальним джерелом є інформаційне видання Громадянського Форуму «Інфорум». Це видання надало можливість опрацювати матеріали, що стосуються політичної діяльності Форуму та розкривають його цілі і завдання. Також воно висвітлює діяльність керівних структур організації та позицію лідера Форуму, Вацлава Гавела, щодо побудови нового суспільно-політичного ладу. Доповненням до висвітлення суспільно-політичної картини є щоденна газета «Обчански деник», що почала виходити в травні 1990 р. В ній висвітлювалася не лише діяльність Форуму, а й діяльність його представників на різних рівнях державного управління.

Матеріали, опубліковані в пресі, дали змогу уявити загальну ситуацію в країні, роль і місце в ній демократичних політичних сил, їх становище в елітарному розшируванні суспільства. Особливе місце відведено лідеру Громадянського Форуму Вацлаву Гавелу.

У руслі новітніх тенденцій широкого застосування інформаційних технологій центральним елементом системи джерельно-документальної бази стало використання матеріалів офіційного сайту Вацлава Гавела у всесвітній інформаційній мережі Інтернет (www.vaclavhavel.cz). Тут розміщена концентрована біографічна інформація, відомості про літературну та суспільно-політичну діяльність, оригінали праць автора.

Отже, наявність розлогого комплексу джерел, їх репрезентативність, створили достатнє підґрунтя для реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань.

У другому розділі «Становлення Вацлава Гавела як політичного діяча» розкриваються умови становлення особистості визначного чеського політичного діяча Вацлава Гавела, починаючи з впливу сімейного середовища. Родина Гавела дотримувалася гуманістичних поглядів. Дітям змалку прищеплювали повагу до особистості та ліберальних цінностей. Гавел зростає в атмосфері масариківського гуманізму. Він виховувався на творчості Карела Чапека, Ярослава Гашека і Томаша Масарика. Демократичні ідеї передових чеських мислителів справили вагомий вплив на формування його політичних і соціальних поглядів.

У 40-х роках родина В. Гавела потрапила під репресії нової влади. У зв'язку з цим він організовує творчу групу «Тридцять шості», що стало початком активної громадської діяльності, і перетворюється на блискучого політизованого публіциста. Політичні погляди В. Гавела були пронизані ідеєю рівності. Вацлав Гавел стояв біля витоків «паралельного мистецтва», яке виступало проти усталених соціалістичних канонів і тоталітарних догм.

У середині 60-х років В. Гавел входить до руху чеських дисидентів. У праці «Сила безсильних» він критикує комуністичну владу, називаючи її «диктатурою політичної бюрократії над нівельованим суспільством». Тоді ж

вводить до обігу поняття «посттоталітарна система», де префікс «пост» вказує, що комуністичний тоталітаризм поглинає людину, позбавляє її індивідуальності та розчиняє в сірому однорідному потоці. Гавел також став одним з керівників Клубу активних безпартійних і відкрито наголошував на необхідності багатопартійності. Цим самим об'єднання інтелігенції несло в собі політичну загрозу правлячому режимові. 27 червня 1968 р. він разом з іншими дисидентами оголошує маніфест «Дві тисячі слів», який став офіційною програмою «празької весни».

Під час серпневих подій 1968 р. Вацлав Гавел виступав проти військового вторгнення. У червні 1969 р. Гавел пише відкритого листа А. Дубчеку, в якому засуджує комуністичний режим та окупації Чехословаччини. Він закликав продовжити розпочаті реформи. Однак цей заклик не набув підтримки. У країні розпочалася нова хвиля репресій. Книги Вацлава Гавела було вилучено з книгарень та бібліотек, його переслідували чехословацькі спецслужби.

З новими ідеями у політичну сферу Гавел увійшов наприкінці 70-х років, у період діяльності «Хартії-77», яка поширила декларацію, в якій закликала владу покінчити з порушенням прав своїх громадян. У 1977 р. він став першим прес-секретарем «Хартії-77» і був заарештований за підірвну діяльність та засуджений до ув'язнення.

Під час революційних подій 1989 р. Вацлав Гавел став ідеологом «оксамитової революції» і разом зі своїми сподвижниками розробив план дій опозиції під час демократичних виступів молоді. Він очолив Громадянський форум, виступав на мітингах, готував програму реформ. У листопаді цього року керував перемовним процесом опозиції та комуністичного уряду, який закінчився відставкою останнього та перемогою опозиції. 29 грудня 1989 р. Вацлава Гавела було обрано президентом країни.

Таким чином, становлення Вацлава Гавела як політичного діяча, його світогляду пройшло кілька етапів. Перший – це родинна соціалізація в колі інтелектуалів та прогресивних підприємців. У цей час формуються засади його життєвого і політичного шляху, ідеї про утвердження громадянського суспільства, що стали пріоритетними в його державотворчій діяльності. Наступний етап становлення Гавела як політичного діяча відбувався за умов комуністичного режиму, будучи вихованим у душі гуманізму він протестував проти тоталітарної системи. «Празька весна» 1968 р. та рух «Хартії-77» за права людини стали політичною школою для Вацлава Гавела і привели до демократичної революції 1989 р., яка стала платформою демократизації суспільства в Чехословаччині.

У розділі третьому «Демократизація державотворчих процесів в Чехословацькій Федеративній Республіці під керівництвом Вацлава Гавела (1990–1993 рр.) розкриваються умови переходу Чехословаччини до демократії, що відбувалося шляхом абдикації – відречення, коли стара еліта вимушено відмовилася від влади і передала її до рук опозиції. Встановлення демократичного ладу в Чехословаччині відбувалося на основі врахування трьох важливих умов: по-перше, це монополізація влади, панування закону

та захищеність громадян; по-друге, це проведення вільних та конкурентних виборів; по-третє, встановлення демократичного правління, дотримання конституції, прав особистості та прав меншостей. Вацлав Гавел сприяв розвитку правової держави та встановленню суспільного порядку, в якому панувало верховенство права, а закон виступав головним регулятором співжиття держави. Ядром програми президента Гавела була не економіка, не державне будівництво, а внесення в політику елементів моральності і людяності. Він сприяв ефективному протіканню трансформаційних процесів у державі, наголошував на побудові організованого суспільства як середовища, що сприяє ефективному державному функціонуванню. Результатом становлення такого суспільства стала зміна ідеології та суспільного світогляду.

Приступивши до реформування суспільно-політичної сфери життєдіяльності Чехословаччини, Гавел дотримувався твердження, що більшість перетворень можливі лише під чітким керівництвом інтелектуалів. Саме цій верстві населення президент відводив вирішальну роль у демократизації суспільства. В. Гавел створив коаліційний уряд, уряд реформ, який поєднав представників різних політичних сил Чехословаччини. При канцелярії президента було створено шість секцій – внутрішньої політики, зовнішньої політики, культури, економіки, соціальної політики і юридичну. Окремим утворенням стала рада з військових питань. До березня 1990 р. в державних органах було проведено департизацію. На зміну старій партійній номенклатурі, яка відійшла у період люстрації, В. Гавел привів освічених науковців, морально стійких особистостей. У цьому самому році Гавел організував і провів перші у Чехословаччині вільні вибори на багатопартійній основі.

Окрім політичної системи зміни охопили й економічну сферу країни. Гавел був прибічником найшвидшого відродження відносин, заснованих на приватній власності, плюралізмі і конкуренції. Він підтримував ринковий механізм як економічно виправданий. За його сприяння було розроблено заходи для ліквідації загальнодержавних та регіональних монополій у галузі промисловості, торгівлі, постачання. Відбувалося роздержавлення майна. Державні господарства перетворювалися на акціонерні товариства. Спеціалісти зазначали, що Чехословаччина розробила найефективнішу економічну політику, програму переведення промисловості до ринкової системи. Повну реорганізацію пройшло і сільське господарство, де вводилися ринкові механізми господарювання.

Важливим питанням, яке потребувало вирішення, була проблема міжнародних взаємовідносин. У грудні 1990 р. було прийнято Закон «Про розмежування компетенції між федерацією і республіками», за яких у віданні центральних органів залишалися лише питання оборони, зовнішньої політики, фінансів і створення умов для єдиного ринку, що значно посилює децентралізацію держави. У 1991 р. відцентрові тенденції посилюються у Словаччині. Політична еліта Словаччини на виборах 1992 р. виступила з гаслом про незалежність. Вацлав Гавел виступав за збереження цілісності держави і запропонував це питання вирішити з допомогою референдуму, на

який би винесли питання про майбутній устрій ЧСФР та проект угоди про розподіл державних функцій керівництва обох республік у спільній державі. Однак його не підтримали. Перемовини завершилися відмовою перетворити республіку на конфедерацію. Під час президентських виборів 3 липня 1992 р. словацькі депутати блокували процедуру переобрання Гавела. 20 липня президент змушений був піти у відставку. А вже у вересні 1992 р. чехословацький парламент прийняв рішення про поділ федерації і утворення з 1 січня 1993 р. двох незалежних держав – Чеської і Словацької республік.

Отже, Вацлав Гавел відіграв провідну роль у демократизації суспільно-політичного життя Чехословаччини. Він започаткував перетворення у всіх сферах життєдіяльності, починаючи з ідеологічної, яка є основою для формування людського світогляду. Лише змінивши світогляд людини, можна братися за перетворення в економіці, політиці та культурі. Наслідком демократичних реформ та побудови правової держави Вацлава Гавела стало мирне розлучення Чехословацької Федеративної Республіки.

У четвертому розділі «Концепція громадянського суспільства Вацлава Гавела» висвітлюються погляди В. Гавела на побудову правової держави та громадянського суспільства, а також вплив його поглядів на консолідацію чеського суспільства у перехідний період.

Вацлав Гавел, аналізуючи ситуацію та політичні процеси, які відбувалися в країні, висунув свою концепцію суспільно-політичного розвитку. Одним з основних елементів його доктрини було створення громадянського суспільства. Він вважав, що справжнє громадянське суспільство є найміцнішим фундаментом демократії та розвитку правової держави. Воно відображає тривалу еволюцію людської думки та моральності, ступінь суспільних та особистих знань, а також конкретний тип громадянської свідомості та самосвідомості. І тому після багатьох років віртуального неіснування, громадянське суспільство не може бути відновленим жодним актом згори, таким як закон, директива або рішення політичних лідерів. Єдиною можливістю є побудова середовища сприятливого для його просування вперед та підсилення соціального духу, що сприяв такому розвитку. Чехословацький президент визначає громадянське суспільство як суспільство, в якому громадяни беруть участь у багатьох спільних, доповнюють один одного, процесах публічного життя. Функції держави та її структур у такому суспільстві обмежені тільки до тих, які не можуть бути представлені ніким іншим, це такі як видання законів, національна оборона та безпека, панування справедливості та ін.

Вацлав Гавел сприяв розвитку трьох основних напрямів, на яких базувалося громадянське суспільство. Першою колоною було вільне об'єднання людей у різні типи організацій, які складаються з клубів, суспільних груп, громадянських ініціатив, установ та публічно благодійних організацій від церковних громад аж до політичних партій. Другий напрям громадянського суспільства – це сильне самоуправління у середині системи публічної адміністрації. Третій має управлятися оригінальною системою представництва конкретних функцій, які гарантовані державою іншим громадянам.

Особливою рисою розвинутого громадянського суспільства Гавел вважав наявність у державі відокремлених, автономних центрів незалежної думки. Вони мають базуватися на засадах правди і моралі, мати велику соціальну вагу та стати рушійною силою у створенні альтернативних способів мислення і дій.

Своїми діями В. Гавел сприяв становленню та подальшому розвитку громадянського суспільства у Чехословаччині. Він відродив ідеї Т. Масарика та теоретично створив міцні підвалини громадянського суспільства. Чеська та європейська спільнота завдячують Гавелу тим, що він не лише пропагував ідеї створення громадянського суспільства, а й ефективно та активно втілював їх у життя, подаючи цим приклад для держав, що переживали схожі процеси.

На підставі критичного вивчення широкого кола джерел дисертант дійшов таких **висновків**:

– Проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії вказує на те, що на даний час відсутнє комплексне дослідження, в якому було б розглянуто особистість Вацлава Гавела, як політичного діяча, дисидента, президента та його роль у суспільно-політичних процесах Чехословаччини другої половини ХХ ст. Наявна джерельна база дисертаційного дослідження є достовірною та являє собою комплекс архівних матеріалів, опублікованих документів і мемуарної літератури.

– Формування Вацлава Гавела як політичного діяча пройшло кілька етапів. Вплив на формування політичних і соціальних поглядів та переконань Вацлава Гавела мали гуманістичне родинне виховання та демократичні ідеї передових чеських мислителів. Вони сприяли розумінню ідей громадянського суспільства та правової держави. За умов тоталітарного комуністичного режиму у Вацлава Гавела загострюється почуття справедливості та патріотизму. Особливий вплив на формування його демократичного світогляду мала дисидентська діяльність. Починаючи з 60-х років ХХ ст. Гавел став практичним втіленням своєї теорії «сили безсильних», доводячи, що навіть одна людина може багато чого домогтися, залишаючись при цьому високоморальною, демократичною особистістю.

– «Празька весна» 1968 р. та рух «Хартії-77» за права людини стали для Вацлава Гавела політичною школою демократичної революції. Гавел став активістом пасивного опору – під час подій «празької весни», виступав за дотримання прав людини під час подій «Хартії 77». Поступово його діяльність у боротьбі за свободу і демократію набирала більш активних форм. Гавел керував подіями «оксамитової революції» 1989 р., яка стала платформою демократизації чехословацького суспільств, що полягала у побудові держави, де панує верховенство права і законів та відновленні громадянського простору в Чехословаччині. Суспільно-політичні зміни, які відбулися в Чехословаччині наприкінці 80-х років ХХ ст. мали не лише локальне, а й регіональне та глобальне значення. Вони ознаменували крах тоталітаризму і стали початком кінця світового антагоністичного протистояння та призвели до краху біполярної системи у міжнародних відносинах.

– Демократизація державотворчих процесів у Чехословаччині під керівництвом Вацлава Гавела почалася з переходу від тоталітаризму до демократії. Цей перехід відбувався шляхом абдикації – вимушеного відречення старої еліти від влади і передача її до рук опозиції. Встановлення демократичного ладу відбувалося на основі врахування трьох важливих умов: по-перше, це демонополізація влади, панування закону та захищеність громадян; по-друге, це проведення вільних та конкурентних виборів; по-третє, встановлення демократичної форми правління, дотримання конституції, прав особистості та прав меншостей.

– У дисертації визначено, що моделлю повернення держави і народу в загально цивілізаційне русло історії стало організоване суспільство. Вацлав Гавел сприяв розвитку правової держави та встановленню суспільного порядку. Шляхом переходу від тоталітаризму до демократії, він обрав створення організованого суспільства як середовища, що сприяє ефективному державному функціонуванню. Результатом становлення такого суспільства стала зміна ідеології та суспільного світогляду. В країні запанували закони та встановлено верховенство права, було здійснено роздержавлення майна та проведено приватизацію. Ще однією важливою заслугою президента стала пропаганда моральної політики, яка виступає ідеалом сучасного політикуму.

– Суспільно-політичні перетворення, що мали місце в Чехословаччині після «оксамитової революції», пройшли під керівництвом президента-інтелектуала. Вони сприяли демократичному розвитку всіх сфер державної життєдіяльності. Результатом демократичних реформ стало мирне розлучення Чехії та Словаччини. Ліквідація Чехо-Словацької Федеративної Республіки став бурхливим процесом, що знайшов своє розв'язання цивілізованим шляхом у правовому полі. Мирний розділ країни став можливим завдяки тому, що в Чехословаччині було проведено кілька демократичних реформ, ідеологом яких виступав Гавел і які сприяли підвищенню економічного рівня розвитку країни та покращенню соціального становища людей.

– В. Гавел висунув свою концепцію суспільно-політичного розвитку держави. Одним з основних елементів суспільних перетворень було створення громадянського суспільства, яке є справжнім фундаментом демократії. Без існування громадянського суспільства політичні партії та інститути перестали б існувати. Громадянське суспільство не діє в обхід парламенту і політичних партій, воно надає їм можливість максимально реалізувати свій потенціал. Громадянське суспільство захищає громадян від наслідків політичних потрясінь. Таким чином воно полегшує політичні зміни.

Побудова громадянського суспільства в Чехословаччині стала для Вацлава Гавела метою життя. Опоненти критикували його за концепцію «неполітичної політики» – концепції демократії, прибічники якої прагнуть Вилучити з політики політичні партії і замінити їх більш розмитим «громадянським суспільством», яким можна буде легко маніпулювати. Але, незважаючи

на критику і невдоволення політичних конкурентів, Гавел був і є моральним лідером нації, він залишився прихильником громадянського суспільства та сприяв його консолідації у Чехословаччині, а потім – у Чеській Республіці. Зараз Гавел – символ демократії не лише для своєї країни, а й для усіх країн Центрально-Східної та Західної Європи.

Основні результати та висновки досліджень відображено у таких публікаціях:

1. *Мелешенко Т. В.* Роль Вацлава Гавела у демократизації суспільства: чеський досвід та українські перспективи / Т.В. Мелешенко // Розвиток демократії і демократична освіта: Зб. матер. V міжнародної наукової конференції 8–10 листопада 2007 р. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 419 – 423.

2. *Мелешенко Т.В.* Роль і місце Вацлава Гавела в «оксамитовій революції» в Чехословаччині / Т.В. Мелешенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 303 – 305.

3. *Мелешенко Т.В.* Вацлав Гавел і «оксамитова революція» в Чехословаччині / Т.В. Мелешенко // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 380–381. – С.91– 94.

4. *Мелешенко Т.В.* Суть громадянського суспільства через призму ідей чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела / Т. В. Мелешенко // Гілея: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 21. – С. 107 – 114.

5. *Мелешенко Т.В.* Міжпредметний підхід до вивчення теми «громадянське суспільство» на прикладі Чехословаччини за правління Вацлава Гавела / Т.В. Мелешенко // Розвиток демократії і демократична освіта: зб. матер. VI міжнар. наук. конф., 21 – 23 травня 2009 р. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 374 – 379.

6. *Мелешенко Т. В.* Демократизація чехословацького суспільства за часів президенства Вацлава Гавела / Т.В. Мелешенко // Культура народів Причорномор'я. – АР Крым, 2009. – № 169. – С. 60–63.

7. *Мелешенко Т.В.* Мирне розділення Чехо-Словацької Федеративної Республіки та позиція Гавела у цьому процесі / Т. В. Мелешенко // Гілея: Зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 33. – С. 114–121 .

АНОТАЦІЇ

Мелешенко Т.В. Вацлав Гавел і його роль у державотворчих процесах Чехословаччини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному дослідженню особистості Вацлава Гавела, суспільно-політичного діяча, президента та його ролі у суспільно-політичних процесах Чехословаччини другої половини ХХ ст. У дисертації обґрунтовуються основні фактори, що вплинули на становлення особистості Вацлава Гавела як політичного діяча. Аналізується роль Гавела у подіях «празької весни», «Хартії–77» та «оксамитовій революції» у Чехословаччині. Проаналізовано внесок Вацлава Гавела у демократизацію державотворчих процесів у Чехословацькій Федеративній Республіці. Розглядається «організоване суспільство» як модель переходу від тоталітаризму до демократії. Висвітлюється процес мирного розділення Чехословацької Федеративної Республіки як результат демократичних реформ та побудови правової держави. У дослідженні визначається роль Гавела у підготовці демократичного ландшафту та процесів становлення правової держави у Чехословаччині наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ ст. та у період «оксамитової революції» 1989 р. На основі великої кількості архівних і мемуарних джерел розкрито концепцію громадянського суспільства Вацлава Гавела та визначено її вплив на розвиток і консолідацію громадянського суспільства в Чехословаччині на початку 90-х років ХХ ст.

Ключові слова: Вацлав Гавел, Чехословаччина, державотворчі процеси, громадянське суспільство, організоване суспільство, революція, демократія, права держави.

Мелешенко Т.В. Вацлав Гавел и его роль в процессах государственного строительства Чехословакии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена комплексному исследованию личности Вацлава Гавела, политического лидера, президента. В работе проанализировано его жизненный и общественно-политический путь, его роль в общественно-политических процессах Чехословакии второй половины ХХ в. Формирование Вацлава Гавела как политического деятеля прошло несколько этапов. Влияние на формирование политических и социальных взглядов и убеждений Гавела создавало гуманистическое семейное воспитание и демократические идеи ведущих чешских мыслителей. Они способствовали пониманию идей гражданского общества и правового государства. В диссертации раскрыто роль Вацлава Гавела в подготовке демократической платформы и процесса становления правового государства в Чехословакии в конце 60-х – начале 70-х годов ХХ в. Дано характеристику Гавела как участника «празькой весны», деятеля «Хартии–77» и лидера «бархатной революции» 1989 года.

«Пражская весна» 1968 г. и движение «Хартии 77» за права человека стали для Вацлава Гавела политической школой демократической революции. Гавел был активистом пассивного сопротивления – во время событий

«пражской весны, выступал за соблюдение прав человека во время событий «Хартии–77». Постепенно его деятельность в борьбе за свободу и демократию набирала более активных форм. Гавел руководил событиями «бархатной революции» 1989 г., которая стала фундаментом демократизации чехословацкого общества, и заключалась в создании государства, где главенствует верховенство права и законов, а также в возобновлении гражданского пространства в Чехословакии.

Доказано и аргументировано, что демократизация процессов государственного строительства в Чехословакии под руководством Вацлава Гавела началась с перехода от тоталитаризма к демократии. Этот переход характеризовался принудительным отказом старой элиты от власти и передача ее в руки оппозиции. Установление демократического строя происходило с учетом трех важных условий. Первое – это демонополизация власти, главенство законов и защищенность граждан. Второе – это проведение свободных выборов на конкурентной основе. Третье – это становление демократической формы управления, соблюдение норм конституции, прав личности и прав меньшинства.

В диссертации рассмотрено «организованное общество» как модель перехода от тоталитаризма к демократии. Результатом формирования такого общества стало изменение идеологии, общественного сознания и установления верховенства права. Еще одним важным достижением президента была пропаганда моральной политики, которая является идеалом современного политикума. В работе также установлено, что мирное разделение Чехословакии является следствием демократических реформ, проведенных Вацлавом Гавелом. Исследовано внесение ним в демократизацию процессов построения государства в Чехословацкой Федеративной Республике.

В диссертации, благодаря использованию большого количества междисциплинарной литературы, определены теоретические основы гражданского общества и раскрыта концепция гражданского общества Вацлава Гавела, освещено её влияние на развитие и консолидацию гражданского общества в Чехословакии в начале 90-х годов XX века. Гавел считал, что только гражданское общество является надежным фундаментом демократии. И несмотря на критику политических оппонентов, обвинения его в «неполитической политике», Вацлав Гавел остается символом демократии не только для своей страны, но и для стран Центрально-Восточной и Западной Европы.

Ключевые слова: Вацлав Гавел, Чехословакия, государствообразующие процессы, гражданское общество, организованное общество, революция, демократия, правовое государство.

Meleshchenko T. V. Vaclav Havel and his role in the processes of nation-building Czechoslovakia. - Manuscript.

Thesis for degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.02 – World History. – National Pedagogical University. M.P. Dragomanova. – Kiev, 2010.

Dissertation is dedicated to the complex research of personality of Vaclav Havel, socio - political leader, president, dissident and his role in the socio-political processes Czechoslovakia second half of the twentieth century. The study reveals the main factors that influenced the formation of personality Vaclav Havel as a political figure. The role of Gavela is analyzed in the events of the «Prague spring», «Charter-77» and in velvet revolution in Czechoslovakia. The contribution of Vaclav Havel in the democratization of states in the Czechoslovak Republic is investigated. The «organized society» as transition model is examined from totalitarianism to democracy. The process of peaceful division of Czechoslovak Federal Republic is lighted up as a result of democratic reforms and construction of the legal state. The paper analyzes the role of Havel in the preparation of the democratic processes of the landscape and the rule of law in Czechoslovakia in the late 60's – early 70's of the twentieth century and during the «Velvet Revolution» of 1989. On the basis of plenty of memoir sources conception of civil society of Vaclava Gavela and certainly its influence is exposed on development and consolidation of civil society in Czechoslovakia in the early 90's of XX century.

Keywords: Vaclav Havel, Czechoslovakia, the state process, civil society, organized society, revolution, democracy, constitutional state.

Підписано до друку 21.09.10 Формат 60490/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9

Наклад 100 прим. Замовлення № 0283.

Видавництво «Сталь»

Україна, 02660, МСП–660, м. Київ, просп. Визволителів, 1

Тел./факс 516–45–02, тел. 516–55–92